

Döwrüň depesindäki Türkmen

Category:

Aýdym - saz

sungaty, Filosophiýa, Kitapcy, Psihologiýa, Publisistika, Romanlar, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Döwrüň depesindäki Türkmen

DÖWRÜŇ DEPESINDÄKI TÜRKMEN

Ýurt gadyryny ýat illerde aýraçylyk çekenden soraň! Watan gadyryny bakna ýurtda kibtni gysyp erkinden, hukugyndan mahrum bolandan soraň! Il gadyryny Magtumguly Pyragydan soraň! Bir asyr gowrak dowam eden baknalygyň hupbatyny türkmen-seljuk imperiýasyndan soňky öten ýedi-sekiz asyryň dowamynda hem gören däldiris!

Gökdepe galasynyň pajygasy, Daşoguzdaky bigünä gyrgynçylyklar, günbatar ýomutlaryndaky bolan gandöküşikler tutuş halkymyzyň ozal görmedik aýylganç pidasydyr!

Eýýäm XIX asyryň soňky çäryeginde dinsizlikden, erksizlikden gutuljak bolup, musulman ýurtlaryna göçe-göçlükde näçe garagöz türkmen gitdikä? Rewolýusiýanyň oňýany ruhy oýanyp, basybalyjylaryň garşysyna Eziz han, Jüneýit han ýaly onlarça ululy-kiçili hanlaryň tugunyň astynda göreşip, başyn goýan türkmenleriň sany näçekä?

Yňdarma türkmenleriň bir toparyna ýarag berip "sen gyzyl", beýleki toparyna "sen ak" diýip gurlan gyrgynçylyklarda heläk bolan watandaşlarymyzyň sany näçekä?

Tutuş baýlygyny alyp, daşary ýurtlara aşan, sürgün edilen, atylan, gyrlan türkmenleriň takyk sany näçekä?

Watançylyk urşunda ýat topraklarda Watan diýip baş goýan türkmenleriň sany näçekä?

Alla bilýär!

Ýöne şol ýigitleriň ählisi jem bolup, biziň Garaşsyz, Bitarap Türkmenistana bolan söýgimizi, hyrujymyzy, gadyrymyzy kesgitleýär.

Garaşsyz Watan üçin berlen pidalaryň hetdi-hasaby ýokdur.

► DÜNYÄNI GÖTERGEN OGUZ

Paýtagtymyzyň iň gözel meýdançasynnda, ýüreginde Ýeri göterip duran öküziň heýkeli bar. Goja Şaryň üstünde-de Saparmyrat Türkmenbaşynyň heýkeli.

Bu ajaýyp ýadygärlik 1948-nji ýyldaky nägehan betbagtçylyk – ýer titremesi zerarly ýüz müňlerçw gurban bolan ildeşlerimize goýuldy. Bu diňe bir mukaddes ýadygärlik däl. Ol Ýer şaryny göterip duran Öküz ýadygärligi – klassyka! Türkmen heýkeltaraşlyk sungatynyň ajaýyp nusgasy. Men ol ýadygärligiň töwereginde aýlanyp, kemsiz synlap, oňa göz ýetirdim.

Aňyrsy geçmişiň garaňkylyklarynda ýitip gidýän taryhymyzyň bize gelip ýeten bölegi, esasan, Oguz handan başlanýar. Oguz hanyň imperiýasyna, onuň ogullarynyň, agtyklarynyň ýigrimi dört bolmagynyň, olaryň hem her birine bir tagma – gerb berilmeginiň, olaryň durmuşdaky, harny ýagdaýdaky orunlarynyň kesgitlenmeginiň aňyrsynda örän ullakan taryh ýatyr.

Oguz han tagty-taraj edip, beýlesine geçirip, sagat ýaly sagdyn işleýän döwlet gurupdyr. Şondanam halkymyzyň şejeresi başlanýar. Şol zamanlar Amyderýanyň adynyň Oks – Oguz, Azow deňziniň, Hazar deňziniň, Köpetdagynyň, beýleki ençeme geografiki birlikleriň adynyň oguz bolmagy ýöne ýere däl! Oguz dünýäniň eýesi, oguz dünýäniň ykbalyny göterip dur.

Oguzlaryň oturymly bölegem, çarwa bölegem bolupdyr. Çarwa bölegi asmanda Oguz ýyldyzlar topary göründigi, mallaryny demirgazyga tarap sürüpdirler, ýaşyp başladygam yzyna göç-gon edip, malyny otaryp-suwlap gaýdypdyrlar. Türkmende dek şu güne çenli ulanylýan gyşlag, ýazlag diýen düşünje oguzlardan galandyr. Emma alymlarymyzyň birentegi Oguz ýyldyzlar toplumyna Öküzçe, Göle ýyldyzlar toplumu diýip gönüden-göni terjime edip ýörler. Ol ýyldyzlar Oguz ýyldyzlary, ýyldyzy göterilen, ýyldyzy galkan halkymyzyň ýyldyzlar toplumu.

■ Oguzlar näme üçin demirgazyga göç edipdirler?

Birinjiden, otluk, ikinjiden, Oguz han mydama ýurdy basyp alanynda, ol ýerdäki baýlyklaryň üstünden barandygy hak. Onsoňam uly döwleti baýlyk bilen üpjün etmek üçin bölek-bölek

oguzlary magdan bar demirgazyk ölkelerine göçürip, baýlyk daşapdyrlar. Tuwanyň paýtagtynyň adynyň Gyzył, Sibiriň uly oblastynyň adynyň Tümen (gyzył diýmek), gadym ildeşlerimiz ýakutlaryň ýakut köwleýän oguzlar bolmagy, şol ýeriň adynyň ýakut bolmagy Oguz handan galan zatlar.

Sibirde ummasyz köp ululy-kiçili ýerleriň atlary – gymmatbaha daşlaryň ady.

Sibirde adynyň – "sowur", taýganyň – "taýpançak", tundranyň – "doňdurar" ýaly türkmen sözlerinden gelip çykmagy hem şondan.

Ýöne gynansak-da, biziň pikirimizçe, taryhy töwerekleýin öwrenmäge mümkinçiligi bolmadyk alymlarymyzyň bir topary Orhon-Ýeniseý (Ene saý – ene derýa) ýazgylarynda gadymy aslymyzdan alamat tapyp, "Türkmenler gadym zaman şol ýerlerde ýaşapdyr" diýip, dessine başgaça netije çykardylar. Ýok, biziň ata-baba mesgenimiz Ýeniseý derýasynyň ýakasy däl, ol ýerde döwleti baýlyk bilen üpjün etmek üçin giden bir bölek ildeşlerimiz "komandirowkada" ýaşapdyr, ine, şol taryhy ýazgylar magdançy ata-babamyzdan galan alamatlardyr.

Sibirde onlarça maýda halklar bar, olaryň aglabasy biziň gadymy dilimizde gepleýärler!

Men ajaýyp ýadygärligiň gapdalynda durup syn edýärim. Kuwwatly Öküz-Oguz dünýäni göterip dur. Bir zamanlar dünýäni göteden Öküz – Oguz ýañadan silkindi, ýañadan galkyndy-da, ol ogzuň neslinden bolan beýik ýigiduň – Beýik Serdaryň, Saparmyrat Türkmenbaşynyň dünýä gelendigini, oguzlaryň – türkmenleriň ata-baba şöhrata ýetjekdigini dünýä ýaýyp dur.

► GÖROGLY BEGIŇ KELLESI

Garaňky hem ýowuz taryhdan türkmen halkyny Görogly beg alyp çyksa, türkmen halky hem taryhdan "Göroglyny", beýik eposy alyp çykdy.

■ Görogly beg bolupmy?

Taryhçylar bu örän ýöntem soragyň daşynda köp heläk bolýar. Görogly beg bolupdyr! Özem bir däl, on däl, ýüzlerçe! Ýüzlerçe Görogludanam dana halkymyz beýik eposy dünýä berýär.

Görogly hakdaky rowaýatlar dünýäniň ençeme ýurtlaryna ýaýrapdyr, häzirem "Görogly bizdendir" diýip ýören halk gaty köp, ýöne beýik bir kanun bar, aýdaly "Leýli we Mejnun" sýužeti geçmişde dürli awtorlar tarapyndan elli-altmyş gezek ýañadan ýazylypdyr. Şekspiriň dünýä belli tragediýalarynyň sýužeti döwürdeşleri, ondan ozalky awtorlar tarapyndan telim ýola ýazylyp şyrrygy çykan sýužetler. Emma dünýä diňe Şekspiriň tragediýasyna baş egýär. Şu setirleriň awtory mundan on-on iki ýyl ozal "Görogly" eposy bilen keselledi, sözüň doly manysynda keselledi. Şol döwürler men ozalky SSSR halklarynda bolan "Görogly" kitaplarynyň ählisini tapyp, okap gördüm. Şonuň üçinem gaty ynam bilen aýdýaryn. Biziň "Görogly" eposymyz ýaly beýik epos dünýäde ýok. "Görogly" eposy bilen dünýä boýunça ýazylan romanlardan diňe Serwantesiň "Don Kihotyny" deňeşdirmek bolar. Goý, islendik halj öz eposyny öwürsin, ol halka öz eposyndan güýçli epos ýokdur, ýöne, ynha, nesip bolsa "Görogly" eposymyzyň bagty çuwüp, ýakyn ýyllarda iňlis, rus we gaýry dünýä dillerine terjime ediler weli, şonda belli bolar, onuň dünýä derejeli ruhy gymmatlykdygy.

Bir ýola Ahmet neresse (zehinli alym Ahmet Bekmyradow): "Görogly" eposy batyr, edermen Görogly hakyndaky eser däl, ol türkmen bedewi hakynda döredilen epos" diýipdi.

"Görogly" eposy deňsiz-taýsyz türkmen bedewi hakyndaky eser.

"Görogly" eposy türkmeniň örän inçe aýdym-saz sungaty hakyndaky eser.

"Görogly" eposynyň geçmişdäki ýüzlerçe gahrymançylyk eposlaryndan artykmaç tarapy – Görogly beg baran ýerini ýumrup ýören kemçiligi ýok gahryman däl, janly gahryman. Ol – adam. Şonuň kemçiligi-de ýok däl. Ýöne Görogly kemçiligi bilen hem beýik.

Dünýä edebiýatynyň öz kanunlary bar: gaty gadym geçmişde ähli eserler hudaýlar hakynda döredilipdir. Soňraky geçmişde hudaýlar ornuny beýik şalara beripdirler, eserler şol şalary hakynda döredilip, olary hudaýlaryň derejesine göteripdir. "Görogly" eposynda tersine, Görogly adam derejesine göterilen gahryman.

Şeýlelikde, biziň ajaýyp hazynamyz bolan "Görogly" eposymyz goç ýigidiň, bedew atyň, gudratly aýdym-sazyň jemlenmesi! Beýle ideal jemlik özge adybir eposlarda däl, dünýäniň edebi mirasynyň getiren ajaýyp eserlerinde hem ýok.

"Görogly" eposynyň deňsiz-taýsyz eserdigi subutnama mätäç däl bolsa gerek. Men türkmen halkyna "Görogludan" galan beýik tymsal, beýik sapak barada kelim agyz aýtmakçy.

Bir ýola şahyrlar Atamyrat Atabaýew, Amannazar Aşyrow, Akmyrat Şir dagymyz belli magaryfçy Ata Akbäbäniň öýünde aýdym-saz etdik. Zandy gowy ýigit, Ata bizi gowy garşylap, hezzet baryny etdi, hatda ynjalýkly oturyp bilmezler diýip, ejesiniň näsagdygyny hem aýtmadyr. Gije üçlerde aýdymçymyz Atajan gyzdy. Inçe lirik, zehinli şahyr Atajan Annaberdiýewiň ussat akkerdeonçy-aýdymçydygyny köpler bilýän däldir. Atajan garasuw bolup, öz göwresiçe bar akkerdeony iki ýolup taşlaýjak bolýardy. Ol özüniň gowy görýän aýdymyna ýetdi. "Görogly" eposyndan "Ýene geldiňmi?" aýdymyny onuň öz aýdyşy bardy. Ol şol aýdyma ýetende garrap, tapdan düşen Göroglynyň obadan başyny alyp, gara daglara özüni atyşy, mertlik bilen peri aýalyňa rugsat berşini örän inçelik, örän duýguçyllyk bilen gürrüň berdi. Kimem bolsaň, ölüm agyr. Ynha, Agaýunus Göroglynyň ýanyna gaýdyp geläýýär. Görogly hoş bolup, horran bolup dünýäni unudýar.

Atajan "Ýene geldiňmini?" aýdyp boldam welin, uly jaýyň zalyndan aýallaryň horkuldysy çykdy. Aýallara-da özüňiz belet, biri horkuldap bilse, beýlekileri möňňürip, yzyny alyp göterýär. Boldy bir yzanda-çuwanlyk. Ata Akbäbe ejesine bir zat bolandyr diýip, atylyp çykdy, bizem yzy bilen! Görsek, Atajanyň aýdymyny diňlemek üçin zala baş-alty aýal üýşüpdür, hatda kesel ejesem. Ol görgüliler Göroglynyň bir pursatlyk bagty üçin aglaýan bolsalar nätjek!

Men şu ömrümde "Görogly" eposynyň şahamçalaryny aýdýan onlarça bagşyny diňledim, olaryň hemmesindenem bir soragy hökman sorýardym. "Göroglynyň ölümi" şahamçasyny aýdyp bilýärmik? Ählisi bilýär, ählisem aýdyp bermeýär ýöne!...

"Göroglynyň ölümünü" aýdyp berip, halkyň ruhuny öçürmeli däl, emma bagşy bolsaň, ony hökman ýatdam biläýmeli! Şagirdiňe

öwretmek üçin... Bu agyr pajygaly şahada beýik bir tymsal ýatyr: duşmanlar ahyry Görogly begi öldürip, kellesini alyp gidýärler. Il-halk bolsa üýşüp, Görogly begi matam tutup jaýlaýar!

Aşgabatdaky "Mekan" köşgüniň önündäki diwaryň ýüzüne daş bezeg işlerini dünýä belli heýkeltaraş Ernest Neizwestnyý ýerine ýetirdi. Ol daşary ýurda geçeninden soň, "Men antisowet ideýalarymyň birentegini Aşgabatda ýerine ýetirdim" diýip, "Mekan" köşgüni salgy berýär. Şondan soň onuň daş heýkellerini ýykjak hem boldular... Siz şoňa baryp syn ediň, örän kuwwatly, gollary çykyt-çykyt bir adamyň daş heýkeli bardyr. Ol SSSR-iň simwoliki keşbi, ol durşuna güýç, kuwwat, emma beýnisi ýok. Kelläniň beýni ýerleşýän ýeri ýok! Ernest Neizwestnyý örän güýçli ýowuz imperiýanyň uly aýybyny – beýnisiniň ýokdugyny beýan etdi.

Beýik eposymyzda bolsa, biziň özümiz Göroglynyň başyny çapyp, alyp gidendiklerini aýdyp, okap, diňläp ýörüs! Sebäbi näme? Sebäbi soňky ýedi-sekiz ýüzyýllykda bu kuwwatly, alaeman, çaparman, dana türkmen beýik Serdar duşmady!

Adam aýybyny ýaşyrýar, halk hem adam ýaly! Halk hem öz aýybyny ýaşyrmak bilen! Emma biziň halkymyzyň beýikligi şu aýybyny ýaşyrmaýar: "Ynha, türkmen ogullary, siz başsyz halk, haýsyňda gaýrat bolsa, eýe çyk başsyz halka!" diýýär.

Türkmenistana XIX asyrdan gelip giden iňlis rewolýusioneri, žurnalisti O.Donowan: "Bu halkyň serdary duşsa almajak galasy ýok, döretmejek siwilizasiýasy" diýip, rast aýdypdyr!

Geçmiş beýik halkyň Geljeginiň hem beýik boljahy ikuşsyzdyr.

► TARYHDAN SÖZ AÇSAŇ...

Taryhdan söz açsaň, köp zat aýdyň bolýar. Men türkmen halkynyň beýik halkdygyny bilýärim, sen bilýärsiň, ol bilýär. Biziň beýik halkdygymyzy bilendigi üçin gyzyň imperiýa taryhymyzy bizden ýetmiş ýedi gapynyň aňyrsynda bukup gezdi!

Muny biz, türkmenler, özümiz aýtman, başga milletler aýtsa, has ýerine düşýär! Hudaýa şükür, Ibn Batuttadan başlap, Wamberä çenli, Gerodotdan başlap, Şekspire çenli bu ýurda

gelen jahankeşdeler türkmen halky, türkmen ýurdy hakynda
ajapdan ajap sözleri aýtma kemini goýmandyrlar! Emma häzir
biziň özümüz hem aýtmalydyrys, çünki, tutuş bir asyrlap bize
beýiigimizi aýtmak beýlede dursun, "Siz çarwa halk, çarwa
halkyň taryhy-da bolmaýar, siwilizasiýasy-da, çarwa halk
malynyň yzyna düşüp ýören halk bolýar" diýip, gaty köp
kemsitdiler.

Şahym, şahym, şu paýhasa düşüngin:
Eger gul eýlejek bolsaň türkmeni,
Öňi bilen ony atdan düşüriň!

Hawa, geçen asyryň ahyrynda bizi atdan düşürdiler, diňe atdan
däl, beýik taryhymyzyň üstünden düşürip, gowaçaly peliň içine
geçirdiler! Biz niye ýyllap gowaça meýdanynda ýaşadyk, pikir
etdik, gul bolduk! Men beýik Serdarymyz Saparmyrat
Türkmenbaşynyň türkmen halkyny ýañadan beýik taryhynyň üstüne
mündürjek bolup edýän tagallalaryny ikelläp goldaýaryn.

Gowaça meýdanyndaky halkyň pikiri ýylyň ahyrynda beriljek
ujypsyz girdejiden aňryk geçmeýär!

Taryhyň üstünde durýan halk bolsa, hökman beýik geljegi
hakynda oýlanýar.

Ýene "Görogly" eposymyza ýüzleneliň! Görogly begiň atasynyň
adyna üns beriň: Jygaly beg!

Başy Jygaly beg!

Jygaly beg Göroglynyň başyny goramak üçin Hüňkar şanyň ýurduna
barýar. Gulluk etjekdigini aýdýar. Şonda Hüňkar şa: "Ine, bir
bölek galtamanyň, alamanyň hany" diýip, onuň üstünden güljek
bolanynda Jygaly beg, alamanyň, galtamanyň kyrk, elli
bolýandygyny, türkmeniň bolsa kyrk-elli müňden hem köp
halkdygyny, halkyň bolsa galtaman bolmaýandygyny janygyp
aýdýandyr.

Jygaly beg – türkmeniň nobatdaky patyşasy, soltany! Ol garrap
Adybege ornuny berýär. Adybeg ölýär. Şu ýerde eposymyzdan
beýik bir sapaga bagşylar üns bermeýärler! Jygaly begiň ornuny
tutjak ogul ýok. Genjim ogly – adyna üns beriň, baýlyk, genç
üçin dünýä talap bolup gidýär. Epos baýlyga göz diken adamyň

patyşa bolup bilmejekdigini aýdýar! Bagşylar Jygalynyň Mömin ogluny hem kemli, gözi şully, gyz berilmeýän oýnatgy derejesinde suratlandyrýarlar. Bagşylaryňky düşnükli, olar eposy gyzykly sdip, diňleýjisini güldürmelem ahyry.

Aslynda Mömin beg – musulman adam. Ol Hudaýly adam, ol gylyç-galkan göterip, uruş etjek adam däl. Ol dindar! Diňe musulmançylygy, dini birinji orunda goýan adamyň patyşa bolup bilmejekdigi üçin döredilen obraz ol!

Patyşa bolmak üçin başyndan, malyndan, janyndan geçip, özüni orta atan adam gerek! Gördüňizmi, bagşylaryň güldürmek üçin ulanýan iki obrazynyň aňyrsynda nähili beýik parasat ýatyr!

Biz bir asyrlap, egni gysyk, ruhy öçük gezdik. Şonuň üçinem biz Watanymyzy geçen asyryň haky üçinem söýmelidiris. Garaşsyzlygy, Özbaşdak Türkmenistany görmedik atababalarymyzyň haky üçin söýmelidiris. Biziň üçin Watandan beýik keramat bolmaly däl, çünki, Watana kiçijik däl-de, uly söýgi zerurdyr!

Bir gün Ýazyjylar birleşiginiň jaýynda Gurbandurdy Gurbansähedow bilen pete-pet gabat geldik, ol şol mahal orunbasardy. Golumdan tutup, arka tarapdaky aýmançalu howla çykardy. Golaýda çykan kitabymy okandygyny aýdyşdyryp, ruhumy göterjek baş-üç ýagşy sözler oklaşdyrды. Haýsydyr bir batyrgaý pikir aýdýan goşgym hakynda öz belliklerini aýdyşdyryp başlady.

Gurbansähedowyň ýazyjylygyndan adamçylygy uludy, onda hakyky türkmene mahsus onlarça häsiýetler bardy. Biz entek ýaňy özgeleriň döredijiligini okap ýörkäk, Gurbandurdy aganyň nä güne düşeninden habarym bardy. Onuň "Türkmen sen" goşgusyndaky "At üstünde kelle kesen türkmen sen!" diýen ýaly setirleri üçin tas öz kellesini kesipdiler. Häzir ol şol wakany ýatlaman, meniň gamymy iýip, gepi daşdan aýlap, hatyrjem bolmagy ündeýär:

– Aý, oglan, Nobatguly, sowet hökümetinin yzyna gaýdaýdygam bardyr! Haşal oty ösdürip-ösdürip, soňundam köki-söki bilen sograýmasam bardyr. Hä, hawa, ine, şol mahal arkaňda durjak türkmen tapylmaz!... Ägä bol, üç adam bolaga-da jemlenip, "Partiýa guramasy biz" diýip bir kararjyk çykarar welin, onsoň

ol kararyň önünde durup bilen adam bolmaz!

Otuzynjy ýyllar sosialistik realizm metody täze bir döredijilik metody hökmünde diňe sosialistik ýurtlarda däl, daşary ýurtly ýazyjylaryň arasyna-da ýaýrady. Bu metod emeli metoddy. Her kim edebiýata özüçe düşünyärdi, her edebiýatçy, tankytçy özüçe düşündirýärdi. Türkmen sowet edebiýatynda bolsa muňa Kompartiýanyň kararlaryny durmuşa geçirmek üçin halka zerur wagyz edebiýatyny döretmek diýip düşündiler!

Şahyr Juma Ilmyradow gaty gowy adamdy, goşgyny hem kän ýazyp ýören adam däldi. Haýsydyr bir goşgusyna türkmen nakyly düşýär: "Belent çykar barly öýüň tüssesi!"[1] Şol nakyl üçinem onuň gören görgüsini Hudaý saklasyn!

Şeýle döwür boldy, Watanyňy söymäge rugsat bermediler! Sebäbi seniň Watanyň yokdy! Seniň Watanyň Türkmenistan däldi, seniň watanyň SSSR-di! Seniň diliň türkmen dili däldi, seniň diliň özge dildi!

► GARYN FILOSOFIÝASY

Ynsanyň garynyndan ýüregine çenli bir garyş, kellesine çenli iki. Emma adamzat öz taryhynyň müňlerçe-müňlerçe ýylynda garyn filosofiýasyndan yokaryk galyp bilmän gelýär. Gowy iýmek, gowy geýmek, beýläňe basmak, "baş günlük ömre yüz ýyllyk tetärik edinmek" – Garyn filosofiýasy!

Oglankam bir türkmen güjüginini tutdum. Entek ol ulalmanka, kakam pahyr: "Oglum, munyňdan it çykmaz, berip goýber gereklä" diýdi. Men sebäbini soradym. Ol:

– El ýaly çörek berdim, iýdi. Ýene berdim. Iýen ýaly etdi, soňam äkidip gömüp geldi. Güjükkä aç saklanyp, ertesini gaýgy etmegi öwrenipdir. Indi muny näçe gowy saklaber; öz doýany bilen gözi doýmaz! – diýipdi.

Garny ajy doýrup bolar! Gözi ajy Hudaý hem doýrup bilmez! Pyragy aýtmyşlaýyn, her gözünüň hanasyna ýeriň ýarym şaryny goýsaňam doýmaz!

SSSR-iň filosofiýasy şeýledi: Gaty aç hem etmeli däldi, doklugyndan gägirýänem bolmaly däldi! Garyndeňlikdi. Aýlykdan aýlyga – durmuşyň bar manysydy!

Bi gulçulyk diýleninde "Spartak" kinosyndaky gadymy Rim hem Ýunan gulçulygyny göz önüne getirýäris. Aýagyna zynjyr urlup, goluna kerki berlip daş köwläp, dynç günleri biri-biri bilen gladiatorlar söweşinde ölüşýän gullar bir hili gullar. Ondan müň ozal gadymy Babylda (Wawilonda) rowaçlyk alyp, Gündogar ýurtlaryna ýaýran "Külbeli gullar" başga hili gullar! Babylda her kim öz guluna öýlenmäge, külbe edinip çaga-çuga öndürmäge rugsat beripdir, ýöne onuň aýalam, çagalaram hojaýynyň guly bolmaly eken!

SSSR-de-de edil şeýledi. Biziň respublikamyz bolsa has hem eýmenç şertlerdedi. Çagalardan gojalara çenli hemme gowaça meýdanynyň içinde! Ýaş çagaly gelinlere çenli bäbeklerini bakja tabşyryp işlemeli. Bakjadaky aýalyň tutuş brigadanyň çagasyny emdirem wagtlaram bolupdyr, sebäbi onuň özem ýaş çagaly! Ol – kimiň çagasy, parhyna däl. Sen çagaňy del aýala emdirtjekmi, dälmi ony senden soraýan ýok! Daşy gurap-guramanka çagalarymyz pagta meýdanynda. Talyplara çenli. Käte bir aýlyk hakyňy köpeldýärler, emma beýle tarapdan bilniksizlik bilen bahany hem göterip goýberýärler. Özem etjek işiňi edip bilmesen, gitjek ýeriňe gidip bilmesen ýeriň, suwuň bolmasa gulsuň-da!

Häzir biziň döwletimizde ýekeje bökdençlik bar bolsa ol hem sowet döwründen galan gulçulyk psihologiýasydyr, garyn filosofiýasydyr! Indi ol sowet psihologiýasyndan saplanmak gerek.

■ Spartagyň dünýäni sarsdyran gullar gozgalaňy näme diýip ýeňildi?

Ýönekeý sebäbi bar! Gullar demir zynjyry syndyrmagy, gul eýesini öldürmegi oňarýar, ýöne azat bolup, özbaşdak ýaşap başlamany oňarmaýar, sebäbi ol eýeli ösen! Ol görkezme bilen ýaşan!

Gadymy Rimin genial filosofy bolan Aristipp bilen ýene bir meşhur filosofy gul edip gul bazaryna satmaga çykarýarlar. Hudaý ýaly dünýäniň depesinden seredip oturan filosof Aristipp:

– Kime akyldar, dana hojaýyn, arkadag gerek bolsa, meni satyn alsyn – diýip gygyrýarmyş, tersine ýanyndaky filosof bolsa, hapa bolup, gözýaş edýärmiş. Şonda Aristipp oňa: "Namart bolma!" diýip gatyrganypdyr. Beýleki filosof:

– Aristipp, sen gul edilip özge ýurtda satylýarsyň! Seniň halyňa düşünip bolýar. Ynha, meni öz Watanymda gul edip satyp otyrlar, men oňa neneňsi çydaryn – diýipdir.

Ikinji filosofyň ýagdaýy biziň sowet döwründe düşen ýagdaýymyz. Keseki ýurda ýesir düşseň, gul edip satyp hem bilerler, öldürip hem. Sebäbi sen mysapyr! Emma öz ýurduňda gul bolsaň...

Adamyň gara garny pikirlenip başlanynda onuň beýnisem, garagam, gulagam gapylýar. Ol lukma bilen mertebesinem, adamçylygynam, ar-namysynam ýuwdup goýberýär. Beýle adamlar adam däldir, mahlukdyr!

Adamyň bili ýaly mähnet agaçlary sogrup taşlap goýberýän pil bir düwür gant üçin arena çykyp, maýmyn oýnuny görkezýär!

Derelerde-zawlarda arlanynda janly-jandary amana getirýän arslan-şir çepiksije gyzyň berjek ýeke lukma eti üçin otly halkadan towusýar! Asmanyň ýaraşygy laçynlar bir lukma göş üçi eldeki bolup, özi ýaly janawarlaryň ganyna galyp, awça tutmaga kömek berýär!

Biz nebsini ýuwdan däl, nebis bizi ýuwdupdyr!

SSSR zamany öz dilini terk edip, hökmany döwlet dilinde gürle diýip dyzap durýan yokdy! Ýöne döwlet dilinde gürläp, ata-baba dessurlary yok edip, gerek ýerinde dabaraly gürläp bilseň wezipe berilýärdi, wezipäň bolsa, birneme ilden gowy iýýärdiň, gowy ýaşaýardyň! Sähelce gowy iýmek üçin watanyňdan geçmek jenaýat!

"SSSR zamany gowy ýaşaýardyk!" diýýän adamlar gara garnyň adamlary! Watanyň bolmasa, erkiň bolmasa – bala batyp ýaşanyňda näme!

Türkmen aga: "Meniň garyp çatmam bar, arkan düşüp ýatmam bar!" diýip, öz erkinligini hemme zatdan beýik görüpdir ahyry! Kesekiniň gapysynda dok ýaşanyňdan, öz garyp çatmaňda aç ýaşa. Kenganda şa bolanyňdan, öz ilinde geda bol!

Men bir ýaşulyňy tanaýan: ogulsyz-gyzsyz bende. Oza! ol türme

gözegçisi bolup işleýärdi. Garaşsyzlyk alayan döwürlerimiz on-on baş tussagy ýatymlyk äkidip, bir obýektde işledýän eken. Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny dünýä jar eden günü ol:

– Ýigitler, şu gün ählimiz, sizdm, menem tussag däl! Erkin döwletiň erkana ogullary! Garaşsyz ýurdumyza uzak ýaş diläliň – diýip, buýsanç bilen seslenipdir.

Garaşsyz döwletiň, Baky Bitarap döwletiň gadyryny bileliň! Şondam beýik mukaddeslik ýokdur!

► BAÝLAR BEG ÇYKSYN!

Yetmiş-segsen ýyl baýlara gargap, tankytlap göwün solpusyndan çykyldy. Ynha, indi biziň birentegimizde baýlygyň köp bolsa baý diýilýändir diýilýän düşünje ýaşaýar. Arada bir üýşmeleşse biriniň gaty baýandygy hakynda gürrüň etdiler, gep salgyndan çen tutsaň, ol baýan adam daşary ýurtlara gidip lomaý haryt getirip, satdyrýan eken!

Beýle adamlara türkmende baý diýilmeýär, olar söwdagärdir, täjirdir, emma baý däldir!

Baýyň öz derejesi, mertebesi bolýar!

Meniň ejem pahyram, kakam pahyram garyp düşürilen baý çagalarydy. Sürgünem görüpdiler, jepa-da çekipdiler. Kakamyň SSSR atly döwletimizden ölinçä içi sowaman geçdi. Olar geçmişde "Aýgytly ädimdäki" Gandym aga ýaly garybyň bolmandygyny nygtaýardylar. Baýlar öz ilen-çalanlary bilen, ýakynlary bilen hatar tutup oturýar eken. Öz ýakynyna iş tapyp bermek, oňa maşgalasyny dolamaga kömek bermek baýyň jana-jan borjy bolupdyr, hatarynda gaty bir garyp bolsa, ol baý üçin namys bolupdyr.

Asyl baý bolmak üçin uly baýlygyň hojalykda üç arka aýlanmagy hem zerur bolupdyr. Üç arkadan soň baý çagalary dokmäde, göwni, kalby dok baý bolýar.

Geçmişdäki baýlaryň asyllysynyň matlaby diňe beýläňe baýlyk basmak däl-de, beg çykmak bolupdyr. Olar öz çagalarynyň beg çykmagy üçin gaty ýokary terbiýe beripdirler. Şeýle baýlar, baý ogullary diňe öz obasynyň däl, ýurdunyň ykbaly bilen ýaşaýan adamlara öwrülipdirler. Şeýle baý, heý, öz oglunyň

täjirlik etmegine ýa bolmasa kazylyk etmegine ýol berermi? Emma häzir başga: "baýlaryň" aglabasy çagasyny eýdip-beýdip ýuridiki fakultete ýa bolmasa bank işlerinde işläř ýaly Halk hojalyk institutyna okuwa salýarlar. Bu proletar zamanyndan galan göýdük psihologiýa: Ýurist bolsa, prokuror bolsa, sudýa bolsa hor bolmaz! Ýa bolmasa ogluna inomarka äberip, köşk ýaly jaý gurup bermek hem moda!

Ol nähili baý bolýar, eger ol baý haluna oglunyň-gyzynyň kazy bolup, para almagyny isleýän bolsa?! Ol nähili baý bolýar, baýlygy saklamany, köpeltmäni, baýlygy işletmäni öwretmän, "Bar jalaýlyk et" diýýän bolsa!

Allatagala sylap baýlyk berdimi – diýmek, seniň öňüňde baýlygyň birnäçe borçlary hem ör boýuna galar! Baýmyň – ýurda eýe çyk! Zawod gur, fabrik gur, ildeşleriň üçin iş ornuny döret!

Sosializmiň müňlerçe-müňlerçs gerekmejek kärhanalary bardy, ýurt şol mahalam bilýärdi, şol edaralaryň gerekmejek edaralarygyny. Emma işsizler ors bazarynda çigit çigitläp, hepbesizlik edip ýörmesin diýip açylypdy. Şol gerekmejek edaralar ýurdy garyp düşürdi, tozdurdy. Indi şol işsiz adamlaryň zähmetinden peýdalanyň, öz işini ilerleder ýaly kärhanalary açyp, zawod-fabrikler açmak baýlaryň wezipesi! Baýlygyny şweýsar bankynda goýmak – baýlyk däl, hatda ol öz mähriban döwletiňe kast etmek!

► BAÝLAR ÝURDUŇ YKBALYNA EÝE ÇYKMALY!

On sekizinji-on dokuzynjy asyr rus taryhyny, rus edebiýatyny bilmeýän az-azdyr. Şol edebiýardan bir zada ünsüňizi çekeýin. Zawod eýesine, fabrikanta, pomeşiklere, millioner baýlara öz çagalaryny harby gullukçy etmek mertebe bolupdyr. M.Ý.Lermontowdan başlap, aglaba rus klassyk ýazyjylary baýyň çagasydygyna seretmezden, harbydyrlar. Şol zaman rus klassyky edebiýatynyň öňe çykaran gahrymanlarynyň aglabasy harby adamlardyr. Emma bizde sähel özüni oňaran oglunuň harby bolmagyny-ha beýlede dursun, hatda eýdip-beýdip harby gullukdan – watan öňündäki mukaddes borjundan alyp galjak

bolup ýörler! Bu aýyp! Garyp bir hupbulwatan bolsa, baý iki hupbulwatan bolmaly! Eger baýlar, wezipeli adamlar öz ogullaryny-agtyklaryny harby gullukçy etseler, geçmiş dili bilen aýdanymyzda beg çykarsalar – onda Türkmenistanda harby gulluk borç bolman, beýik mertebe bolar!

Goý, biziň baýlarymyz baýlygyň eýesi – Genjim bolmasyn, baý bolsun!

Goý, türkmen baýlaryndan begler çyksyn!

* * *

Ýigriminji asyrda dünýäniň proletarlarynyň millionlarçasý birleşip, döwlet agdaryp, baýlary talap, ganyň üstünde kuwwatly döwlet gurdular, şol döwletem segsen ýyl hem ýaşap bilmedi. Syýasatçylar onuň ýüz-de bir sebäbini çykardylar, ýöne hiç birem kesekiniň baýlygynyň esasynda ganyň üstünde gurlany üçin gyzyl imperiýany synandyr öýtmediler!

Kesekiniň bedibagtlygynyň üstünde öz bagtyňy gurup bolmaýar.

Haram baýlyk proletariata-da nesip etmedi, olaryň kuwwatly imperiýasyna-da.

Ýaşuly adamlaryň "baýlygymy döwlet diýip berewer, Taňrym" diýip edýän dogadileginiň mazmunyna ýaşuly bolup düşünýärsiň!... Sowet imperiýa synyp, baýamaga rugsat berildi. Baýamagyň ýollary arçalyp ýerden-suwdan jyda düşürilen halkymyza ýer, suw murra-mugtuna berildi. Döwlet emlägi kem-kemden hususy emläge geçip başlady. Eýýäm uly-uly baýlar döredi. Dana halkymyz "Gyradeňlikden Hudaý saklasyn" diýýändir. Baýlar hem döresin, begler hem. Baýamaga ýol berlenine ýaňy on ýyl bolup barýar, emma eýýäm "Pylany baý garyp düşüpdür" diýip hem eşidilýär.

Ol nähili beýle!

"Baýlyk eliň kiri, geler, geçer" diýlenimikä?

Meniň pikirimçe, şu arada baýap, eýýäm garyp düşüp ýetişýän adamlaryň bir hatasy bar: olar baýlyga özüni taýynlap bilmändirler! Haram keýpi-sapa, neşe, der dökülman gazanylan baýlyk, köki ýok baýlyk gelipdir-geçipdir!..

Bir jöhit: "Eý, Alla, meniň lotoreýa biletime "Wolga" utdur"

diýip, Hudaýyň halys ýüregine düşüpdür. Hudaý çydaman:

– "Wolga" utduraýyn, ýöne sen ilki lotoreýa bir edin – diýenmiş!

Baýlygyň gözli çeşmesi bolsun! Onsoň daglarda kiçijik çeşmejiklerden bulaklaryň, çaýlaryň döreyşi ýaly baýlyk, döwlete dönüp, derýa bolup akar! Ol çeşmejik näme? Ol çeşmejik – öz işiňi ýola goýmak! Ädikçi ýaly ädik işine şeýle bir ökdeläp, öňüne kişi geçirmeli däl! Haryt öndürýän harydyny dünýä standartyna ýetirip, öňüne haryt geçirmeli däl. Baýlyk bir tarapdan gelip, beýleki tarapdan gideninde hem önüm öndüren adam baýamak bilen! Gazanmany öwrenen adam sowmany hem öwrener!

* * *

Asuda, abadan Watanymyzyň topragy keramatdyr. Ol dindara öz namazlygyndan hem ezizdir! Bu erkana toprakda ýaşyl tugumyz peýwagtyna parlaýança berlen pidalar möçbersizdir.

Men özüme degişli iň bir ýönekeý ýa-da oýa düşmeýän ýitgilerimizi aýdysdyraýyn. Yetmiş ýyl ýüzläp-ýüzläp ýazyjy, hudožnik, kompozitor, teatr hem kino işgärleriniň üç-dört nesli zähmet çekip, yhlasyny, ylhamyny bagyş edip, ömrüni gijeler şem ýaly ýakyp tükedip ýazdylar, eser döretdiler, emma...

Ol eserleriň aglabasy SSSR atly netikaza imperiýa bilen taryhyň gatlagyna gitmeli boldy. Şu asyryň içinde türkmen döredijilik işgärleri iki ýola edebiýaty, sungaty noldan, ýañadan ak kagyzdan ýazyp, döredip başlamaly boldular! Biziň bu ýitgilerimiz hem hele-müçük däl! Ýöne bir zat köňle ynjalyk berýär, biziň mundan buýana ýañadan, tarp ýerden başlan edebiýatymyz hem, sungatymyz hem öz halkymyz, öz ýurdumyz, öz Watanymyz, öz bagtymyz üçin döredilýär!

Bu örän uly bagt!

Nobatguly REJEBOW,

"Türkmenfilm" kinostudiýasynyň redaktory.

edebiyatwesungat_99

[1] J.Ilmyradowyň "Türkmenistanym" goşgusy, saýtdaky linki:

<http://www.kitapcy.ga/news/turkmenistanym/2018-06-30-816>

[2] Akmyrat Hojanyýaz "Saýradylmadyk şeýda / Şahyr J.Ilmyradowyň sowet döwründe gören muşakgatlary", makalanyň saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/sayradylmadyk_seyda/2018-10-18-2891

Publisistika